



Jean Laplanche

Megjegyzések az utólagosságról*¹

Mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy a *Nachträglichkeit* (utólagosság) egész problémája maga is az utólagosság folyamatán keresztül alakult ki. Freud francia fordításának és olvasatának köszönhető, hogy az utólagosság fogalma jelentőssé vált. Ha például megnézzük a tárgymutatókat Freud *Gesammelte Werke* köteteiben, akkor azt találjuk, hogy sem az utólagos (*nachträglich*), sem az utólagosság (*Nachträglichkeit*) nem említődik. A *Gesamtregister*, ami sokkal későbbre – 1968-ra, azaz *A pszichoanalízis szótárának* publikálása utánra – datálódik valójában egy-két bejegyzést tartalmaz az utólagos (*nachträglich*) melléknév alatt, és ezek nem túl jelentős példák. Ha megnézzük a tárgymutatókat Freud főbb követőinek munkáiban, akkor ugyanerre a negatív eredményre jutunk. A *Nachträglichkeit* jelentősége Franciaországban, és a fordítás problémájával szoros összefüggésben mutatkozott meg. Jelentőségét elsőként Lacan vetette fel, aki 1953-ban precíz, de korlátozott formában hívta fel a figyelmet e terminusra, de nem foglalkozott a fogalom Freud munkásságára vonatkozó tágabb értelemben vett következményeivel. Lacan az utólagosságnak kizárólag „A Farkasember” (Freud, 1918) esettanulmányban található előfordulásaira fókuszált, és nem vette figyelembe az 1895-1900 közötti használatot. Pontalísra és rám hárult a feladat, hogy felhívjuk a figyelmet a fogalom általános jelentőségére – elsőként „A fantázia és a szexualitás eredetében” [...] és utána *A pszichoanalízis szótárában* [...]. Tovább folytattam ennek a fogalomnak a kidolgozását saját munkámban a *Life and Death in Psychoanalysis*ben [...] és a *Problématiques*-ben (1980-87), valamint a *New Foundations for Psychoanalysis* [...] című írásomban.

Jelenleg egy nagyobb terjedelmű tanulmányon dolgozom „A *Nachträglichkeit* utólagossága” címmel, amely egy az időről szóló könyv egyik fejezetét fogja alkotni.

* A fordítás az alábbi szöveg alapján készült: Jean Laplanche: Notes on afterwardsness. In: J. Laplanche, *Essays on Otherness* (264-269). London & New York: Routledge, 1999. A fordítás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00189/21/2) és az NKFIH K 138745 számú projekt támogatásával készült. Ahol másképp nem jelezzük, a jegyzetek az angol fordítótól származnak.

¹ Ezek a megjegyzések Jean Laplanche és Martin Stanton között lezajló beszélgetésen alapulnak, melyet 1991-ben rögzítettek. Elsőként a Jean Laplanche: *Seduction, Translation and the Drives* (eds. John Fletcher, Martin Stanton. London: Institute of Contemporary Arts, 1992) című kötetben jelentek meg, és ebben a kötetben (1988) a professor Laplanche által kiegészített és javított verzió található.

Ebben részletesen bemutatom Freud fogalomhasználatát, és azt, hogy miben tér el az én felfogásomtól, ezért itt csak tézisem vázlatát ismertetem. Érvelésemet három általános irányvonal mentén fogom kidolgozni: először is, mi történik Freud fogalmával; másodsor a fordítás problémái; és végül az én saját utólagosság felfogásom. Itt ismét hangsúlyoznom kell, hogy alaposan meg lehet vizsgálni Freud mondanivalóját anélkül, hogy ténylegesen ragaszkodnánk gondolatához, és ez minden bizonnyal az én álláspontom is!

Először is, Freud nézete az utólagosságról. Munkásságának nagy részében használta a *nachträglich* és *Nachträglichkeit* terminusokat, tulajdonképpen a Fliess-szel folytatott levelezés kezdetétől fogva, az *Álomfejtésen* (1900) és *A kis Hans* (1909) esettanulmányon keresztül *A farkasemberig* (1918), sőt még jóval azután is. Tehát ezeknek a terminusoknak a fejlődése visszakövethető életművének általános kontextusában. Fogalmakként azonban sohasem váltak eléggé kifejtetté ahhoz, hogy Freud egy teljes tanulmányt szenteljen az utólagosság koncepciójának. Láthatjuk a fogalom korai fejlődését Freud Fliess-szel folytatott levelezésében. Számos tényező világossá válik ebben. Freud a *Nachträglichkeit* jelzöt, amely az aktuális közbeszédből származik, többféleképpen használja. Nagyjából a terminus három használati módját különböztethetjük meg: először is fellelhető a „további” vagy „másodlagos” jelentése – a másodlagos tudatot egy elsődlegeshez kapcsol. Strachey és Masson általában úgy fordítja le ezt, mint „soron következőt” (*subsequently*), tehát egyszerűen felveszi a „későbbi” időbeli jelentését. A második nyelvhasználati mód az idő irányát követi a múltból a jövő felé. És a harmadik használati mód megfordítja azt, azaz az idő iránya a jövőből a múlt irányába mutat. A második használati mód, mely a múltból a jövőre irányuló mozgásra utal, nagyon szorosan összefonódott a csábításelmélettel: arra utal, hogy valami lerakódott az egyénben, és csak egy „második alkalommal” aktiválódott – ez a csábítás-elmélet. Meg kell jegyezni, hogy ez a csábítás-elmélet nagyon mechanikus volt, mert Freud sohasem gondolta, hogy az időbeli irányt meg lehet fordítani. Használhatjuk az időzített bomba példáját, melyet valami külső tényező fog felrobbantani. Nincs itt szó a retroaktivitásról. De találunk egy harmadik használati módot, ami a retroaktivitás jelentését hordozza. Számos olyan szövegrészt találunk, melyben valami, ami első alkalommal rögzült, retroaktív módon válik érthetővé. Ezek viszont viszonylag ritkán fordulnak elő Freudnál.

Itt arra szorítokozom, hogy néhány kontextuális megjegyzést tegyek a három használati módról. Ha választani kell a determinista koncepció – mely a múltból a jövő felé tart – és a retrospektív vagy hermeneutikai koncepció – mely a jelenből a múlt felé tart – között, akkor Freud mindig az előbbit választja. Sőt, meg sem kísérli a két felfogás kibékítését. Ebben az esetben az 1897. október 3-án Fliessnek írott levélre hivatkozom, melyben Freud saját önanalízisével kapcsolatban a következő kommentárral él: „Egy kemény kritikus azt mondhatná minderről, hogy progresszív meghatározottság helyett retrográd módon fantáziált. Az experimenta crucisnak ellene kell döntenie” (Freud in Masson, 1985, 270). Egy másik kontextuális megjegyzés a *Nachträglichkeit* létezését megjelenítő (szubsztantív) értelméhez kapcsolódik. Amint az köztudott, a fogalom viszonylag ritkán fordul elő a német nyelvben. Figyelemre méltó, hogy ez a szubsztantív használat csak egy viszonylag későn íródott, 1897. november 14-i, Fliessnek írt levélben fordul elő (uo. 279-280). Ez a levél az úgynevezett

csábítás-elmélet feladása után következik, egy olyan lépésben, amelyben Freud még inkább „deterministává” válik – deterministává abban az értelemben, hogy a jövő és a jelen egyaránt a múlt által meghatározott. A levél teljes mértékben az elfojtás organikus determinizmusára, tehát az ontogenetikus fejlődés filogenetikai eredetére összpontosít. Az egyes szexuális stációk fejlődése filogenetikus állomások révén determinált, és Freud a determinizmusnak erre a szintjére helyezi az „utólagosságot”, tehát az időbeli előrehaladás megfordításának kérdése fel sem merül. Következésképpen a dolgok nem is olyan egyszerűek. Miközben az *utólagosságnak* egy kettős és ellentmondásos használatát szeretnénk szemügyre venni, valójában felfedezünk egy nagyon determinisztikus használati módot.

Most kritizálhatnánk ezt a nézetet azzal, hogy túlságosan is az 1898 előtti szövegeken alapul, ezért néhány rövid illusztrációt nyújtok arról, hogy Freud a későbbi írásaiban is következetesen visszautasítja az idő irányának visszafordíthatóságát. Három fontos szövegről van szó: az *Álomfejtés*, *A kis Hans* esettanulmány és *A farkasember*. Ebben a sorozatban Freud egyre inkább elméleti vitába keveredik Junggal, megvédve azt a nézetét, hogy létezik egy valódi ősjelenet – „valódi” abban az értelemben, hogy valóban átélt. Freud némi engedményeket tett, de soha nem ingadozott abbéli meggyőződésében, hogy ami korábban keletkezik az meghatározza azt, ami utána történik. Ezért számomra úgy tűnik, hogy teljesen hibás próbálkozás Freud utólagosság-konceptióját feloldani Jung *Zurückphantasieren* (retrospektív fantáziálás) koncepciójában.²

És most nézzük a második pontot, a fordítást. Sok más terminushoz hasonlóan erre is alternatív fordítások kínálóznak. Van, amelyik azt a stratégiát követi, hogy ezt a fogalmat a kontextusnak megfelelően kellene fordítani, más szavakkal, inkább „interpretálni kell”. Ebben az esetben sem angolul, sem franciául nem találhatnánk egyetlen terminust a *nachträglich/Nachträglichkeit* fordítására. Ez a megközelítés jól illusztrálható Stracheyvel, aki terminusok egész sorozatával fordítja le ezeket a kontextusnak megfelelően: „halasztott cselekvés”, „soron következő”, „elhalasztott módon”, „kiegészítő”, „utóhatás”, „halasztott hatás”, „a hatás elhalasztott természete”, „későbbi” stb. Amíg valaki így akar „értelmezni”, és egy alapvetően nyitott szövegnek jelentést tulajdonítani, addig lehetetlen egységes fordítást készíteni. Most nézzük meg az *utólagosság* két fordításának példait, melyek úgy tűnik, hogy versengenek egymással: A „retrospektív tulajdonítást” Helmut Thomä javasolta, a „halasztott cselekvést” pedig szokásos módon Strachey használta. Mindezt két példával illusztrálom: A *Tanulmányok a hisztériáról* (1895) című műben Freud „*nachträgliche Erledigung der Traumen*”-ről³ beszél, és a Fliesshez címzett leveleiben azt írja: „Phantasien sind Dinge früh gehört erst nachträglich verstanden”⁴ (1897. április 6. Masson, 1985, 234). Az első példában teljesen lehetetlen az *utólagost* „retroaktív

² Ezen a helyen Laplanche azokat a közelmúltbeli kísérleteket kritizálja, amelyek megpróbálják Freud *Nachträglichkeit* fogalmát a hermeneutikai hagyományba olvasztani; érdemes megjegyezni, hogy hasonlóan járnak el Jung *Zurückphantasieren* fogalmával is. (Helmut Thomä, Neil Cheshire: Freud's *Nachträglichkeit* and Strachey's 'Deferred Action': Trauma, Constructions and the Direction of Causality. *International Review of Psychoanalysis*, 1991, 18: 407-427.)

³ [A német eredetiben: „a trauma utólagos bekövetkezéséről” – a magyar fordító megjegyzése.]

⁴ [A német eredetiben: „A fantáziák olyan dolgok, melyeket először hallanak, majd utólagosan megértnek” – a magyar fordító megjegyzése.]

tulajdonítás”-nak fordítani, hiszen ez egy abszurd fordítást eredményezne: „a trauma feloldása retrospektív tulajdonítás révén”. Ugyanilyen abszurd lenne a másik mondatot a következőképpen fordítani: „A fantáziák olyan dolgok, melyeket korábban hallottak, és csak halasztott cselekvés révén értettek meg.” Láthatjuk ebben a két fordításban, hogy az interpretáción alapuló fordítások nem tudják megragadni azt a teljes kontextust, amelyben Freud az *nachtäglich* terminust használja. Tehát vagy azt az eljárást követjük, hogy kettéhasítjuk és felosztjuk a terminust a fordításban, vagy választunk egy olyan terminust, amely engedélyezi az olvasónak, hogy Freud terminusához kötődhessen, és újraértelmezhesse azt maga számára. Ezért egy olyan fordítást javaslok, amely nem interpretatív: az *après coup* terminust franciául, és az „afterwards” vagy „afterwardsness” terminusokat angolul.

Most a saját utólagosság fogalmamról szeretnék beszélni, és azt hangsúlyozni, hogy ez mennyiben különbözik a freudi és a jungi hermeneutikai koncepcióktól. Ahhoz, hogy ezt bevezethessem, szeretnék egy olyan részletet kiragadni az *Álomfejtésből*, amit más kritikusok még nem kommentáltak: egy asszociációt a „*Knödel*” (gombóc) álommal kapcsolatban:

„A három nőről egyszerre a három párka jut eszembe, akik az ember sorsát fonják; most már tudom, hogy az álombéli három asszony egyike, a gazdasszony, az anya, aki az életét és – néha, mint az én esetemben is – az első táplálékot adja az élőnek. A nő mellén szerelem és éhség talál egymásra. Egy anekdota szerint egy fiatalember, aki nagy tisztelője volt a női szépségnek, egyszer, amikor arról a szép dajkáról esett szó, aki őt mint csecsemőt táplálta, azt mondta: sajnálja, hogy annak idején nem használta ki jobban a jó alkalmat. Ezt az adomát a pszichoneurózisok mechanizmusában az *utólagosság* (Nachträglichkeit) mozzanatának magyarázatára szoktam felhasználni.”⁵ (Freud, 1900/1986, 150.)

Ez a szöveg azért jelentős, mert megmutatja, hogy Freud 1900-ban még mindig fontos fogalomnak tekintette a *Nachträglichkeit*-ot, és szükségesnek tartotta, hogy megmagyarázza a tanítványainak. Ebben az anekdotában az utólagosság két lehetséges időbeli irányára találunk hivatkozásokat. Az első irány akkor jelenik meg, amikor a felnőtt férfi, aki nézi a gyereket a dajka mellén, retrospektív módon elképzeli mindent, amit erotikusan kihozhatott volna a szituációból, ha tudta volna annak szexuális természetét. Tehát ez a *Zurückphantasieren* (retrospektív fantáziálás) és a hermeneutika igazi példája: újraértelmezi a szoptatás funkcióját a jelenlegi helyzet tekintetében. Ez egy teljesen jungiánus koncepció. A másik időbeli irány is ugyanúgy jelen van, mivel az ember Freud szerint nem felejtetheti el azt, hogy az orális szexualitás nem pusztán a felnőttek találmánya. Azt gondolja, hogy a gyerek az anyamellen erotikusan élvezi a szopást, amit egyébként a *Három értekezés a szexualitásról* (1905) című műben Freud elsődleges orálerotikus tapasztalatnak ír le. Ebben a kontextusban, ha a felnőtt szexualitása felébred az anyamellen lévő csecsemő láttán, az azért lehetséges, mert megőrizte és megtartotta saját infantilis szexualitásának nyomait.

⁵ [Laplanche kicserélte utólagosságra Strachey „halasztott cselekvés” (*deferred action*) fogalmát. A szerkesztő megjegyzése.] [A szövegrész fordításához Hollós István fordítását vettem alapul. Laplanche intencióinak megfelelően az „*utólagosság*” fogalmat használtam ott, ahol Hollós „*visszahitózásnak*” fordítja a *Nachträglichkeit*-ot. A magyar fordító megjegyzése.]

Tehát ennek az anekdotának két interpretációja is lehetséges, mindkettő progresszív és retroaktív, de függetlenek és izoláltak maradnak egymástól.

Itt szeretnék beavatkozni Freud elbeszélésébe, hogy elmondjam saját álláspontomat, mely egyáltalán nem tekinthető választásnak a fenti két lehetőség között. Nem tartozik hozzá sem a hermeneutikai sem pedig a determinisztikus pozíció választása. Amit Freud megtagad vagy nem akar észrevenni ebben a példában az pusztán... a dajka. Csak a két beszélgetőpartnert veszi figyelembe, akik a tárgyra összpontosítanak: vagyis a gyermek és a felnőtt szubjektumot; azt, aki a mellet szopja, a gyermeki szubjektumot, és a másikat, aki erotikus örömet tapasztal. Itt Freud figyelmen kívül hagyja a dajkát és annak saját szexualitását. Teljesen megfélemedezett a csábítás-elméletéről, és nem veszi számításba a csábító dajka vagy az anya örömét, amely viszont központi jelentőségű lesz a Leonardo-tanulmányban. A mellet nem a dajka erogén zónájának, hanem a csecsemő számára adódó *tárgynak* tekinti. Tehát, ha bevezetünk egy harmadik tényezőt is a jelenetbe – vagyis a dajkát és annak saját szexualitását, ami kétségtelenül homályosan érzékelhető a csecsemő által –, akkor többé nem lehetséges az utólagosságot két egymással szemben álló terminus kombinációjaként felfogni. A harmadik elem így az, ami átadódik a csecsemőnek a felnőttől: a dajka *üzenete* a csecsemő számára.

A második, amit hozzá szeretnék fűzni az utólagosság fogalmának módosításához, a fordítás koncepciója. Nézetem szerint az utólagosságot nem lehet megérteni a fordítás modellje nélkül: vagyis a fogalom előfeltételezi, hogy valami átadódott a másik által, és ezt utólag lefordították és újraértelmezték. Egyrészt szeretném bevezetni a *másik* fogalmát, másrészt a *fordítás* modelljét. Még ha figyelmünket teljesen a retroaktív időbeli irányra fordítjuk is, abban az értelemben, hogy valaki újraértelmezi a múltat, ez a múlt nem lehet tisztán faktuális múlt, egy feldolgozatlan vagy nyers „adottság”. Inkább immanens módon tartalmaz valamit, ami korábban jön – egy üzenetet a másiktól. Ezért lehetetlennek tűnik egy pusztán hermeneutikai pozíciót előterjeszteni ezzel kapcsolatban – mondjuk azt, hogy mindenki a jelen függvényében interpretálja a saját múltját –, hiszen a múltban már lerakódott valami, ami megfejtést követel. Ez nem más, mint a másik személy üzenete. De vajon nem felejt-e el valódi kezdetét a modern hermeneutika, miközben az – a szent szövegek vallásos interpretációja révén – az üzenet hermeneutikája volt?

Konklúzióként azt szeretném mondani, hogy Freud utólagosság koncepciója nagyon gazdag fogalom, és bizonyos többértelműséget is tartalmaz a progresszív és retrogresszív irányok kombinációjának köszönhetően. Szeretném leírni a különböző irányok, az ide-oda mozgás, problémáját, amellet érvelve, hogy már kezdettől fogva van valami, ami a múltból halad a jövő irányába, a felnőttől a szóban forgó egyén felé, és amit úgy hívok, hogy az enigmatikus üzenet beültetése. Ez az üzenet később újra lefordítódik, miközben egy olyan időbeli irányt követ, ami váltakozó módon retrogresszív és progresszív irányváltásokból áll (az általános modellem értelmében fordítás – visszafordítás – újrafordítás zajlik).

Horváth Lajos fordítása

Felhasznált irodalom

- Freud, S.** (1887–1904). *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess*. Trans., ed. Jeffrey Moussaieff Masson. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1985.
- Freud, S.** (1900). *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1986.
- Freud, S.** (1905). Három értekezés a szexualitás elméletéről. Ford. Ferenczi Sándor. In: *S. Freud Művei IV. A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, S.** (1909). Egy öt éves fiú fóbiájának analízise. Ford. Alpár Zsuzsa. In: *Freud: A patkányember – Klinikai esettanulmányok I.* (111-213). Budapest: Cserépfalvi, 1998.
- Freud, S.** (1918). Egy kisgyermekkorai neurózis története. A „Farkasember”. Ford. Berényi Gábor. In: *Freud: A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* (75-189). Budapest: Cserépfalvi, 1998.
- Freud, S.** (1940–52). *Gesammelte Werke*. Eds. Anna Freud with Marie Bonaparte (and others), vols 1–17. London: Imago Publishing Co.; Vol. 18. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1968.
- Laplanche, J.** (1970). *Life and Death in Psychoanalysis*. Trans. Jeffrey Mehlman. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1976.
- Laplanche, J.** (1970–73). *Problématiques I: L'angoisse*. Paris: Presses Universitaires de France, 1980.
- Laplanche, J.** (1987). *New Foundations for Psychoanalysis*. Trans. David Macey. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- Laplanche, J. – Pontalis, J.-B.** (1967). *The Language of Psychoanalysis*. Trans. Donald Nicholson-Smith. London: The Hogarth Press, 1973.